

Per situar la riera de Vallfogona en el mapa de la imaginació, ens hem d'elevant amb ulls d'àliga i contemplar les terres de la ribera esquerra del Ter des de Ripoll fins al lloc on es troben les províncies de Girona i Barcelona, en la part baixa de la comarca del Ripollès.

Si voleu contemplar la riera i els seus afluents (seria millor dir *riu* perquè mai no pateix sequera), és millor que ens enfilem als cims de la serra de Milany (1.533 m) i de Santa Magdalena de Cambrils (1.547 m) on trobarem un mirador privilegiat i ens situarem al rovell de l'ou del nostre mapa imaginari.

Panoràmica general

Des d'aquí l'objectiu de la nostra vista fixarà els límits del panorama. Veurem al nord que s'estén la serra de puig Estela (1.359 m al punt més alt), que és la continuació de la serra de Rodonella en terme de Ripoll i que ens separa de les valls santjoanines per l'altre vessant de Santigosa. A l'est, el puig de Sant Bernabé (892 m), Puigbò (1.118 m), Sant Vicenç de Bofí i anem baixant fins a prop de la via del tren que veiem que s'endinsa en el túnel de l'Escala passant per sota d'un cim de 886 m. Tota la part sud és ocupada per un seguit d'estribacions muntanyenques que discorren de ponent a llevant i entre les quals veiem la riera de Llaés que es precipita fins a trobar el riu de Vallfogona. I a la part est, la serra de coll de Canes, on per un collet a 1.200

el curs dels rius

La riera de Vallfogona

Text
JOAQUIM BOIXÉS
Fotografies
PARÉS

m saltem cap a la vall de Ridaura, ja a la comarca d'Olot.

Si en la part sud dividim el llogarret de Llaés, masies escampades arreu, camins que ens porten a Vidrà i part baixa del Ripollès, rierols que busquen sortida aprimant-se en el congost i ajuntant la seves aigües remoroses; al nord veiem tota la vall que mil anys enrere ja se'n deia de Vallfogona (*vallis facunda in via francorum*), com un gran llac de verdor per diferents vies. Travessa tota la falda de puig Estela, la sinuosa carretera C-150 (que ara es confon amb la N-260) i que en set quilòmetres s'enfila dels 900 m de Sant Bernabé als 1.200 m de coll de Canes. En una cota menys elevada, es llença avall la riera, regant conreus i somiant en les basses que abans eren l'ànima de molins i fargues. I, més avall encara, el camí vell que mena a Olot, a Llaés o a viles i castells, avui mig enrunats, on sembla que el temps s'ha adormit.

Aquest és el panorama que des dels cims dividim: i si deixeu que la imaginació voli cap a la llunyania, si per la part nord és frenada per la muralla de puig Estela, per la part meridional veiem a llevant les estribacions que ens uneixen amb el Puigsacalm; al sud, Bellmunt, Collsacabra i el Montseny; i, seguint cap a ponent, les terres del Llussanès amb l'Permita dels Munts i, si el dia és propici, veureu des d'aquí els cims de Montserrat. Des dels fons fins a nosaltres, una infinitat de crestes, amb diferents tons de verdor, fins que als nostres peus les fagedes i els boixetars ens fan arribar alenades de frescor.

Els cims gloriosos

Si ens limitem a la prosa científica, ens diran que aquesta magnífica peanya que ens serveix de mirador, la serra de Milany, forma part de les alineacions muntanyoses d'estructura juràssica del subpirineu i són el sector occidental del sinclinal de direcció est-oest continuat, des del coll de la creu de l'Espinal, per la serra de Santa Magdalena de Cambrils i que limita pel sud la vall de Vallfogona. Els cims (a 1.533 m) són pudingues calcàries dures, bartonianes, i formen una cresa a causa d'un fenomen d'erosió diferencial del flanc del sinclinal que constitueix el terme dels municipis de Vallfogona, Vidrà i Ripoll.

Aquesta freda descripció geològica no reflectiria prou bé els batecs d'aquests cims que són el fruit d'un estremiment que patí el Pirineu fa milions d'anys i que enfonsà els anticlinals, convertint-los en valls que amaguen en el subsòl el secret de minerals i riqueses. Ni ens deixarà sentir les senyors de fa onze segles quan una pàtria en formació coronava els cims amb castells, oratoris i esglésies; i s'alçaven arreu, a redós de les abundoses fonts que en els llocs menys versemblants traspuen el doll inacabable dels dipòsits interiors de la muntanya.

Ja en l'extrem oposat, a Milany, trobem l'antic ermitatge de Santa Magdalena de Cambrils que en el s. XIV aplegava fervorosa devoció i que al s.

*«Sadollats de llum i de frescor
ens adrecem a la plana
per seguir el curs
de la riera principal
d'aquesta vall.»*

XVII s'amplià amb una hostatgeria. S'hi venerava una vella imatge d'alabastre.

Al cim de Milany s'hi bastí un gran castell, que apareix ja en escriptures del 900 amb el nom de *Castro Melagio*. Pertanyia al vescomtat de Besalú i estava sota la jurisdicció dels vescomtes de Bas. Era part de la baronia de Milany que comprenia Vidrà, Vallfogona i drets sobre part de Llaés. En foren castellans la família Milany, nissaga que al segle XIV donà nom a Ramon de Milany, ambaixador de Jaume II i d'Alfons III de Catalunya-Aragó a la cort francesa; el seu epistolari amb el sobirà revela un magnífic estil narratiu i una àmplia curiositat. I no fou menys famós el seu fill, Pere de Milany, prohoms destacat de la política catalana al Principat, Rosselló i València, com a conseller reial.

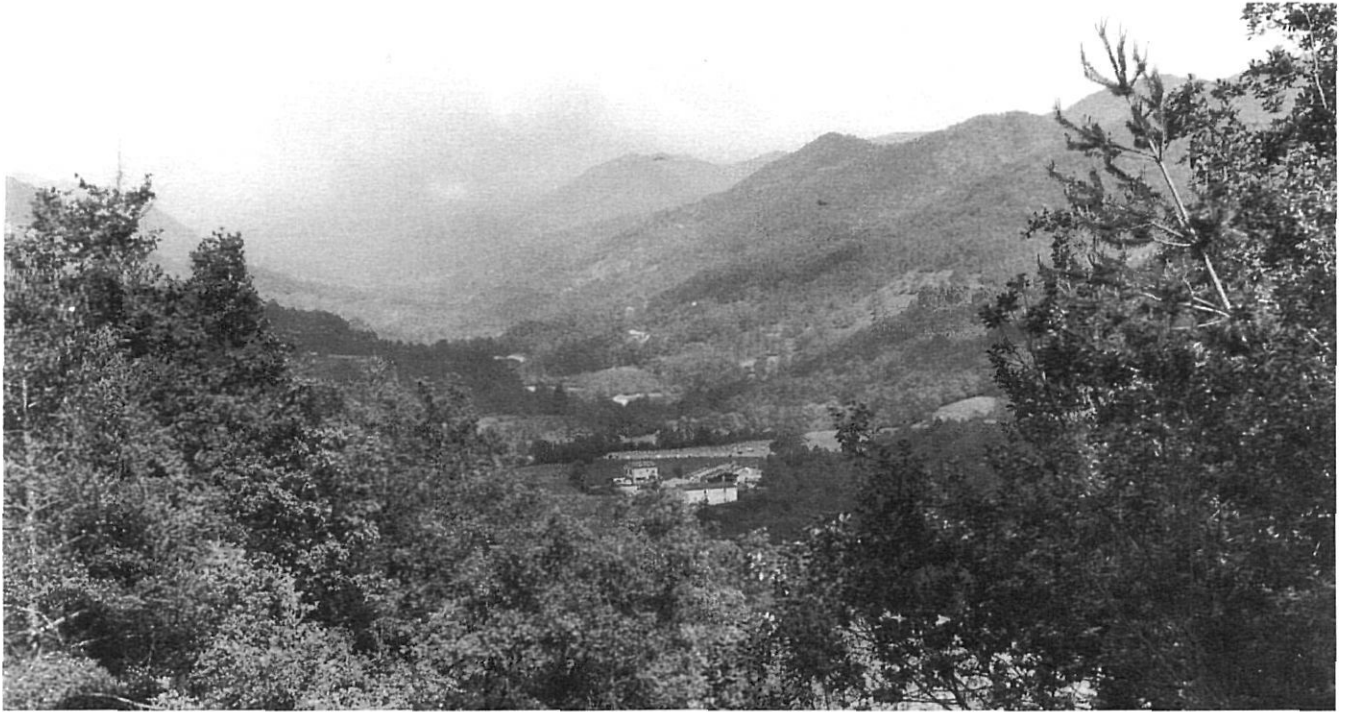
El castell de Milany va caure en desús a partir del s. XIV quan els senyors s'instal·laren a Vallfogona, en el castell construït el 1335. Igual que del castell, amb prou feines queden restes de l'església de Sant Pere a dintre o a redós de la fortificació. L'última notícia que en tenim és del 1748.

Al sud del castell, trobem la masia de Milany i magnífica font de l'Arc, més abundosa que la del castell en la mateixa cloterada. Seguint la carena en direcció ponent, a 1.450 m d'alçària podem gaudir del doll abundant de la font de l'Obi. A causa del gros arbre que li dona ombra, també se l'anomena font del Faig. Un centenar de metres més avall, veiem l'ermita de la Cau, antiga advocació mariana que aplega molts devots el dilluns de Pasqua Granada. Sadollats de llum i de frescor, deixem la nostra miranda i ens adrecem a la plana per seguir el curs del riu o riera principal d'aquesta vall inigualable.

El primer tram fins a Vallfogona

A l'est de la població i ben bé al límit del terme municipal, entre el puig de Clapera i el coll de Canes, un corriol s'enfila per la fondalada vers el cim de Santa Magdalena de Cambrils. Aviat trobarem que vora el camí s'escorre un xòrrec que sortejant mates i pedres baixa saltironant i donant vida a la riera de Vallfogona.

Seguint el camí de l'aigua, passem sota el Portús (1.100 m) i un xic més avall a la dreta veiem les masies can Ferran i Vallformosa; i sobre un suau declivi que abraça diverses feixes, l'antiga casa del Pinós, sota la carretera C-150. Aquesta masia apareix citada ja el 943 com «Pinossa» i es creu que és l'origen de la família dels Pinós.

Aquí podem reposar uns moments i, si tenim sort, trobareu potser una raconada on l'historiador Monsalvatge ens diu que hi havia un petit jardí, com un oasi de la natura, on creixen *flors de lis*, uns lliris de cinc fulles blanques, amb la corol·la groga, que exhalen una intensa olor. I afegeix que aquesta rara meravella és prova de la gran fecunditat d'aquesta vall.

Vora el curs de l'aigua, ara trobem can Pinós de Baix. Contínuament van engruixint el cabal de la riera, reguerots i xaragalls que per als dos costats baixen de les muntanyes veïnes. Ja ens trobem en una cota inferior als mil metres, quan veiem que per la riba esquerra s'ajunta el torrent de Llanés. Des d'aquí, a la dreta del camí de l'aigua, des de l'Om fins a la carretera C-150, veiem un escampall de masies que es van enfilant pels graons de la muntanya. I encara més amunt, enlairant-se a la serra de puig Estela, una dotzena de cases que formaven l'antic nucli de Puigsec.

Abans d'entrar al poble, que ja dividim amb la silueta inconfusible del seu castell, trobem la casa de la Riera i l'antic molí. Un xic després aboca el seu cabal el torrent del Tornall, vora el lloc on comença el camí de Vidrà que s'enfila muntanya amunt.

Vallfogona de Ripollès

Arribem ara a Vallfogona, nucli central del municipi que s'estén de

*«Contínuament van enriquint
el cabal de la riera,
reguerots i xaragalls
que baixen de les muntanyes veïnes.»*

Sant Bernabé a coll de Canes. En una escriptura de l'any 896 ja se li dona aquest nom: *Villa que nomen vocant Vallefacunda*. I és ben cert que és proverbial la fecunditat de tota la vall, tant per l'abundor de fonts, moltes de les quals neixen als cims, com per la frondositat dels seus boscos de pins, faigs, alzines, roures i boixetars.

El poble està situat a 956 m d'altitud i el municipi comprèn una extensió de 38,88 km². Als segles de l'alta edat mitjana tingué un notable poblament; entre 1700 i 1800 tenia uns 1.250 veïns; 927 el 1900; 392 el 1970 i 256 el 1990. L'èxode del camp l'afectà profundament, de manera que són nombroses les masies deshabitades o en ruïnes. Ben poques en queden vives de les 102 masies de Vallfogona (i 40 del sector de Llaés, ja en terme de Ripoll) que sabem existien al començament de segle.

La baronia (i després comtat) de Vallfogona estava subjecta al senyoriu dels vescomtes de Bas; a partir de 1280 és de Dalmau de Palol; des del 1335 pertany als Milany; i als Pinós el 1374, fins que el 1625 passa a la casa d'Híjar, els hereus de la qual es varen anar venent

tot el patrimoni. Però des del segle novè, les esglésies i nombrosos alous pertanyien al monestir de Sant Joan de les Abadesses (també dit Sant Joan de Ripoll). Aquesta comunitat intervé freqüentment en la vida vallfogonina.

El subsòl de la vall és ric en minerals i conté els elements necessaris per a la fabricació de guix, ciment i ferro. L'excessiva fragmentació de les vetes de mineral, no fa rendible la seva explotació industrial; però en segles passats tingué vida la seva explotació artesana. A primers de segle encara es volien explotar aquests recursos i amb aquest fi trobem que s'havia demanat la concessió de dos salts d'aigua de mil cavalls de força.

L'abundor d'aigua i la força que li proporciona el desnivell del terreny va fer que arreu sorgissin molins fariners: en el seu estudi sobre aquest particular G. Gutrina n'inventaria dos al sector de Sant Bernabé, quatre a Llaés i quatre més en terme de Vallfogona. En parlar dels orígens industrials de Catalunya, E. Graells ens diu que el 1649 hi havia una farga en construcció a la part de Sant Vicenç de Puigmal: és possible que sigui la que figura aigües avall de Sant Bernabé. Montsalvatge recull la tradició que a cent metres del poble hi havia hagut un obrador d'armes de tall, que es coneix amb el nom Ferrissos. Consta que el 1908, en eixamplar el camí, es varen trobar abundants restes de ferro forjat.

Monuments principals

Deixem que els suaus murmuris de la riera segueixin cantant en la seva cursa, per donar uns passos per l'antiga vila: segles enrera tot el poble s'agrupava a l'entorn del castell, però avui s'ha anat allargant vers la carretera per on passa el trànsit i on trobem el servei –avui imprescindible– d'un assortidor de gasolina. Però val la pena contemplar la imponent torre del castell de Vallfogona, popularment dit «la Sala» que fou bastit per Ramon de Milany vers 1335. Tenia una església dedicada a Santa Maria d'Il Populo, nom que sembla indicar que la imatge fou portada de lluny.

L'església parroquial de Sant Julià ja apareix esmentada el 919, essent renovada el 960 per l'abadessa Ranlo de Sant Joan. Al s. XII es renovà la construcció, que fou perjudicada greument pels terratrèmols de 1425-1428; refeta, subsisteix encara com a nau davantera d'un gran edifici iniciat el 1756 i que malgrat tot ha restat inacabat. A l'entrada d'aquesta església hi ha a terra una lauda sepulcral amb una campana gravada. Una dita immemorial assegura: «A l'església de Vallfogona no hi entraràs ni en sortiràs sense que trepitgis la tomba d'en Plafalgàs».

Diu la tradició que es tracta d'un masover del mas Falgàs, masia avui abandonada prop de Santa Magdalena

*«Val la pena contemplar
la imponent torre
del castell de Vallfogona,
popularment dit 'la Sala'»*

de Cambrils. Era aquest un home de proporcions gegantines i d'una força extraordinària. La seva proesa més celebrada va ser portar a coll la campana de l'església de Milany fins a la parroquial. A mig camí uns pagesos li varen omplir la campana de blat i per ajudar-se va arrencar un faig per servir-li de «suscoll», o sigui de balanç per aguantar la càrrega sobre les espatlles. Diuen que aquella campana va servir per fondre'n quatre per al campanar de Sant Julià.

Abans de deixar-nos portar pel camí de l'aigua, contemplem el santuari de la Salut vora l'antic camí de Ripoll a Olot. Sembla que és relativament modern puix que no se'n té notícia fins al segle XVII. El 1670 el Papa Climent X signa una butlla concedint gràcies espirituals a la confraria de la Salut; es creu que fou a instància de Jaume Vila, que és considerat el fundador del santuari.

El 1713 es regala a la imatge una corona de plata que costà 43 lliures. El 1719 és nomenat protector el comte de Vallfogona, en comptes del marquès de Vallgornera. Des d'aleshores són contí-

nues les notícies que trobem d'obres de millorament del santuari. En uns antics goigs es diu:

*«Sant Joan, Ripoll, Vidrà,
les planes de Vic i Olot,
de Bianya (sic) a Puigcerdà,
tots aquí ho alcansen tot».*

Ara prosseguirem el camí que ens marca la riera. I encara que trepitjarem un llit d'aigua clara com un fil d'or, no us oblideu de tastar moltes de les fonts que el silenci de la natura us deixarà sentir: moltes d'elles medicinals com les d'Esperonell, Verdaguer, Tolosa, Pudenta, Fontfreda...

De Vallfogona a Sant Bernabé

A la sortida de Vallfogona, a la dreta de la riera, trobem el Rouric i, una mica més encimbellada, l'ermita, avui abandonada, de Santa Cecília de Ragort que, com gran part de les esglésies de la contrada, és del segle XII.

Aviat a la riba esquerra, alineant-se vora el torrent de can Villaura o del Cucut, trobem les masies de can Cameta –amb abundosa font–, Plana Batallera, la Teuleria, Plana Codolera i can Malhivern i, encimbellada i en ruïnes, la masia de can Sargatal.

Després d'un revolt, vegem a la dreta les masies de Camps, l'Orri, la Fàbrega, on ben a la vora se'ns ofereix una font refrescant i, a banda i banda de la carretera, ens saluden el Soler i el Torner. A l'esquerra trobem el camí de

Llaés que passa per Planallonga i aviat abocarà a la riera les seves aigües el torrent del Clot de Milany, a la vista dels masos el Vergés, can Xexà i l'Illa, acostant-nos a la carretera que passa més amunt.

Vora el torrent de cal Gaiot, trobem el que abans se'n deia el veïnat de Baix on s'agrupen unes quantes masies: can Micot, can Mallenga, cal Mestre, Masnou, can Bolsura...

Si ens enfiléssim una mica, trobaríem un camí que ens portaria al cim de Milany, passant per la masia de *piella*, on trobaríem una font que mana una aigua oliosa. Prou que era conegut en altre temps aquest doll que hom aprofitava per fer cremar llànties d'oli. Al final de 1955 es varen fer unes prospeccions i, encara que es va confirmar l'existència de cru petrolífer, no es va considerar prou rendible per a l'exploració industrial.

Però tornem cap al llit de la riera que ja ha anat augmentant el cabal i, abans que trobem el torrent de la Tolosa, veiem la masia del mateix nom i el vell molí avui silenciós. La riera sembla que vulgui endinsar-se cap a la fondalada per on baixa amb pressa el torrent de Samala, que recull les aigües des de la masia de Pibernat, encimbellada sobre la carretera, vora la qual neix una abundosa font. En una plana propera, podeu veure un munt de rocs, ja herbats a còpia d'anys. Diu la llegenda

*«La riera de Vallfogona
passa per sectors de gran bellesa,
pràcticament desconeguts
i mai prou celebrats.»*

que, quan Jesucrist passà pel Ripollès, aquí se li negà almoïna i Ell convertí el blat que estaven batent en una pila de pedres.

Aquest torrent o riera de Samala recull les aigües dels vessants de Pinasses i Rourés i es precipita amb força pel desnivell del terreny fins a trobar la riera de Vallfogona. En aquest abundant rierol trobem el gorg del Dimoni en una fondalada que per la seva profunditat en diuen un «ull de mar». La llegenda parla que el dimoni s'emportà al fons un ramat d'ovelles negres de la propera masia Illa.

I, ja que parlem d'aquests temes fantasiosos, passem la palanca que sobre el torrent de Samala ens porta a l'Hostal de Sant Eudald i sentireu un altre mite o llegenda.

«El lluert de Sant Eudald»

Vallfogona també té el seu mite particular, del qual en trobem referències en papers antics i que també s'ha anat transmetent per tradició oral. En un necrologi del monestir de Sant Joan de les Abadesses, en registrar el nom

del cavaller Dulcet, que va fer esculpir les imatges del Santíssim Misteri, diu que era *rivipullensis tarasconis pernacator*, és a dir, el que va matar la tarasca ripollesa. I aital document és de mitjan segle XIII.

La tradició ens ho explica dient que en temps remots, en un avenc d'una guixera abandonada al coll de Canes —que encara existeix— hi havia un estrany monstre (drac, lluert o llangardaix de mida considerable, una mena de serpent descomunal) que era el causant de destrosses i malvestats entre els animals i persones de la contrada.

Havent esgotat tots els intents per foragitar-la, un cavaller se li enfrontà, invocant el favor de Sant Eudald, patró de Ripoll; i aconseguí donar-li mort, ofrenant les seves restes al temple propi del sant. I no podem dubtar completament de l'existència d'aquesta fera —més o menys monstruosa— ja que trobem testimonis que en el s. XIX encara es penjava cada dia a les portes de Sant Eudald la pell d'aquell animal i hi ha qui assegura haver vist els seus ossos a les golfes de l'església esmentada.

Potser el fet —exagerat o no, però que sembla que té un fons de veritat— sigui també l'exemplificació d'un altre episodi de començament del mileni quan, per intercessió de sant Eudald, fou vençuda una epidèmia de pesta que delmava la població de tota la comarca. Els vallfogonins, que es considera-

ren els més afavorits, baixaven cada any per la festa a Ripoll i davant del sant ballaven un contrapàs.

Reconfortats per la poesia de la gesta, tornem a la confluència del torrent de Samala amb la riera de Vallfogona.

Pels camins de Llaés

Quan la riera arriba a aquest punt, límit del terme municipal, si fins ara havia anat en direcció ponent, es troba amb l'obstacle insalvable del puig de Sant Bernabé de les Tenes i tomba bruscament cap a l'esquerra en direcció sud, pel terme de Ripoll (fins al 1970 terme de parròquia de Ripoll).

La riera besa els peus del puig (que apareix ja citat al s. X com un veïnat de nom Tennes) saludant les masies del *Pujol i les Tenes* i el vell molí del mateix nom. Entrem ara en un altre sector de gran bellesa, pràcticament desconegut i mai prou celebrat. Seguint el corrent trobem l'antiga farga i, quan vegem Sant Vicenç de Bofí a l'altra banda, la riera agafa embranzida i, per estrets congostos, es dona pressa per sortir al pas de la riera de Llaés, que corre per la part sud dels cims del mateix nom.

Per trobar les fonts d'aquest més important afluent, hem d'agafar el camí que puja ràpidament per la baga de la Serra i aviat ens trobarem davant la masia la Vila de Llaés, cap de la contrada i on podrem admirar les més

«La riera de Vallfogona té un curs d'uns divuit quilòmetres i salva un desnivell de sis-cents metres.»

grans alzines de la comarca. Ben a prop observem el punxegut turó on s'assenta l'església i rectoria de Sant Bernabé que és a 950 m i està situada en un punt estratègic només accessible per un costat. Aquesta església fou consagrada el 961 pel bisbe Ató a instància de l'abadessa Ranlo, i fou refeta més tard per l'abat Oliba, el 1025.

Ben a prop veurem les estribacions de Milany que formen un cingle de notable alçada, en la falda del qual hi ha unes coves, en altre temps habitades; la més gran rep el nom del Purgatori. Al fons del despenyador, hi ha un senzill monument funerari, voltat d'una tanca de ferro, que recorda un tràgic succés de la segona carlinada, quan varen ser afusellats –i enterrats aquí– un tinent i setanta-dos carrabiners, capturats per l'escamot carlí d'en Nouviles.

L'antic poble de Llaés avui està pràcticament deshabitat. Són muts testimonis de passats temps gloriosos les ermites properes de Sant Jaume del Barretó, la Cau, les Corts i l'oratori del Roser en el propi casal de la Vila, i també la que fou parròquia de Sant Vicenç de Puigmal i un grapat de masos.

Els últims trams fins a l'aiguabarreig

Les fonts de la torrentera les trobem quan arribem al terme de Vidrà i de moment rep el nom de torrent de Milany. Després rebrà el nom de torrent de Tavèrnoles quan passa a les envistes de la casa i el molí del mateix nom. Un xic més avall ja se'n dirà riera de Llaés.

Passats la Casa Nova i el Monsull segueix la línia divisòria dels municipis del Ripoll i Santa Maria de Besora. Quan seguint la mateixa línia cap a ponent arriba a la cota 700, es troba amb la riera de Vallfogona que l'engoleix i a un centenar de metres aboca totes les aigües en el Ter, en el lloc anomenat pas dels Lladres. En aquest punt de confluència, el 1880 s'hi construí un viaducte per donar pas al ferrocarril de Barcelona a Sant Joan de les Abadesses.

La riera de Vallfogona pròpiament dita té un curs d'uns 18 quilòmetres i salva un desnivell de 600 metres. Recorre el municipi de Vallfogona i una part del de Ripoll, pels paratges més bells i més desconeguts del nostre país. Mor en el lloc de Fogonella, en el punt de separació dels municipis de Ripoll i Santa Maria de Besora. ■

Principals fonts documentals:

«Vallfogona», F. Montsalvatge, Girona, 1916.
Gran Enciclopèdia Catalana.
El petit país del Ripollès, J. Boixés, Ripoll, 1970.
El Ripollès, Revista quinzenal, 1955.